МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

ЦИСЕЛЬСЬКА ОКСАНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 792:929]:792.03(043.3)

ЕВОЛЮЦІЯ ТЕАТРАЛЬНОЇ БІОГРАФІСТИКИ: ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ДИСКУРС

26.00.01 – Теорія та історія культури

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

Київ – 2025

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Робота виконана у Київському національному університеті культури і мистецтв Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент,
Гончарук Сергій Миколайович,
Київський національний університет культури і мистецтв, кафедри тележурналістики.

Офіційні опоненти: доктор мистецтвознавства, професор,
Погребняк Галина Петрівна,
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, професор кафедри режисури та акторської майстерності імені Народної артистки України Лариси Хоролець;

кандидат педагогічних наук, доцент,
Татаренко Марина Геннадіївна,
Національна музична академія України імені П. І. Чайковського, помічник ректора з творчих питань та міжнародних зв'язків.

Захист відбудеться 04.07.2025 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.807.02 у Київському національному університеті культури і мистецтв за адресою: 01601, м. Київ, вул. Є. Коновальця, 36.

Із дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Київського національного університету культури і мистецтв за адресою: 01601, м. Київ, вул. Є. Коновальця, 36.

Автореферат розіслано 04.06.2025 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради Світлана ОБОРСЬКА

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Сучасне українське театральне мистецтво й драматургія демонструють стійку зацікавленість біографічною проблематикою. Йдеться не лише про намагання відтворити життєвий шлях історичних осіб, а й про художнє переосмислення їхньої ролі в національній історії, культурі, колективній пам'яті. Такий підхід формує особливий напрям сценічної творчості – театральну біографістику, яка репрезентує життя й духовний досвід видатних особистостей через естетику сцени.

Театральна біографістика – це жанрово-естетичне явище, пов'язане з художнім втіленням реальних біографій засобами театру. Вона спирається на документальні джерела (листи, мемуари, архівні свідчення) й передбачає не лише реконструкцію подій, а й занурення в психологію особистості. При цьому в театрі біографічний підхід часто поєднується з прийомом персоніфікації, коли вигаданим персонажам надаються індивідуальні риси, біографічна логіка розвитку, внутрішня драма – з метою репрезентації ідей, соціальних явищ або духовного досвіду епохи. Ці два явища – театральна біографістика і персоніфікація – тісно взаємодіють у сценічній практиці, оскільки обидва зосереджені на художньому моделюванні індивідуальності. Вони поєднують увагу до життєвого шляху, екзистенційного вибору героя, його внутрішнього світу. Однак, на відміну від біографістики, що зберігає чіткий зв'язок з історичною особистістю, персоніфікація створює умовний образ, вільний від документальної достовірності, проте поданий у формі «умовної біографії».

Актуальність теми дисертації зумовлена необхідністю осмислення художньої природи цього явища, простеження історичних етапів його розвитку та аналізу тих нових форм і стратегій, які формують сучасну українську театральну біографістику. Йдеться про необхідність з'ясувати співвідношення між репрезентацією особистості та художньою умовністю в біографічній драматургії, а також теоретично обґрунтувати роль персоніфікації як важливого інструменту сценічного осмислення індивідуального досвіду. Невідповідність між активною присутністю біографічної тематики в театральному процесі та недостатнім рівнем її теоретичного опрацювання в сучасному мистецтвознавстві й зумовлює потребу у цьому дослідженні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до теми досліджень Київського національного університету культури і мистецтв «Українське сценічне мистецтво в інтерконтекстуальних зв'язках із світовим художнім простором» (державний реєстраційний номер 0122U001119), планів наукової роботи кафедри режисури та акторської майстерності КНУКіМ.

Мета дослідження – здійснити ретроспективний аналіз розвитку театральної біографістики.

Для досягнення мети визначено такі **завдання:**

– обґрунтувати теоретико-методологічні засади дослідження, зокрема розкрити історіографію теми, навести джерельну базу дослідження та окреслити його терміносистему;

– конкретизувати зміст основних термінів з теми дослідження;

– розглянути головні етапи становлення й розвитку театральної біографістики в європейському і українському мистецтві;

– розкрити тематико-образний вимір української біографічної драми;

– висвітлити втілення ідей національного відродження в українській театральній біографістиці;

– охарактеризувати зразки сучасної української театральної біографістики.

Об'єкт дослідження – театральна біографістика як предмет мистецтвознавчого дискурсу.

Предмет дослідження – історико-теоретичні та художні особливості еволюціонування театральної біографістики в європейському та українському культурному контексті.

Методи дослідження. У роботі застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, зокрема: аналітичний – для опрацювання літератури, джерел, художніх творів, театральних подій і явищ тощо; історико-хронологічний – для розгляду історичних і мистецьких процесів в їх хронологічній послідовності; порівняльний – для зіставлення драматичних творів, режисерських постановок, теоретико-естетичних настанов тощо; метод теоретичного узагальнення – для підбиття підсумків здійсненого дослідження.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в дисертації

вперше:

– виявлено ключові тенденції, соціокультурні детермінанти, художні принципи та естетичні трансформації театральної біографістики як цілісного історико-культурного феномена;

– виявлено тематичні (відтворення життєписів культурних, політичних, історичних постатей), жанрово-стильові (героїко-драматичний, документальний, постдраматичний тощо) та мовностилістичні особливості української біографічної драми, зумовлені впливом новітніх соціальних трансформацій та переосмисленням національного історичного наративу;

– розкрито втілення ідей національного відродження в українській театральній біографістиці, що виявляється у зростанні кількості сценічних постановок про діячів української культури, науки, політики; у переосмисленні образу національного героя; у включенні в театральну практику біографічних творів, присвячених новітній історії України – Революції Гідності, російсько-українській війні тощо;

– встановлено, що зразки сучасної української театральної біографістики, що охоплюють як академічні постановки, так і експериментальні форми (перформанси, моновистави, документальні драми), функціонують на стику мистецтва, громадянської активності й історичної рефлексії;

– охарактеризовано режисерські підходи до сценічного втілення біографічного матеріалу (використання прийому експлікації, поєднання фактичного й емоційно-образного наративу, інтерпретація документального матеріалу через авторське бачення, фрагментарність як засіб передання

внутрішньої драматургії постаті), з'ясовано виклики художньої адаптації документальних джерел (ризик надмірної фактографічності, складність збереження сценічної динаміки при роботі з архівами, проблема балансу між достовірністю та художньою умовністю) у сучасних театральних формах (моновистава, перформанс, документальний театр);

уточнено та доповнено:

– зміст поняття «театральна біографістика» як окремої мистецької підсистеми, що поєднує художнє та документальне, індивідуальне та суспільне, історичну достовірність і творчу інтерпретацію; театральна біографістика може містити елементи персоніфікації, коли документальні межі розширюються художнім домислом, а персоніфікація, навпаки, наслідує біографічну драматургію, створюючи ефект автентичності;

набули подальшого розвитку:

– теоретичне осмислення театральної біографістики у контексті розвитку європейської і української драматургії, з урахуванням етапності становлення жанру, змін у моделях героїзації, формування типології біографічних персонажів, а також зіставлення українського досвіду з європейськими практиками сценічного втілення особистості;

– аналіз постановок сучасної української біографічної драми, що дало змогу виявити художньо-постановочні тенденції, ключові теми, проблеми адаптації архівних та документальних матеріалів у сценічну форму, особливості режисерських рішень і трансформації жанру у відповідь на виклики часу.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані для подальших наукових досліджень біографічних творів, їх сучасних режисерських інтерпретацій у процесі сценічного втілення, а також для підготовки навчально-методичного забезпечення дисциплін (з історії театру, режисерсько-постановчого практикуму, режисури театру і кіно, театральних систем і творчих методів режисури та акторського мистецтва XX–XXI століть, з теорії драми та аналізу творів сценічного мистецтва тощо в закладах культурно-мистецької освіти) і спецкурсів для студентів відповідних спеціальностей.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним дослідженням теоретичних та історичних аспектів розвитку театральної біографістики засобами драматургії, що відповідає паспорту спеціальності 26.00.01 «Теорія та історія культури» (мистецтвознавство). Усі наукові положення, висновки та пропозиції, які виносяться на захист, розроблені автором особисто. Із наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертації використано лише ідеї, концепції та положення, які належать безпосередньо здобувачу.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дослідження оприлюднено на наукових та науково-практичних конференціях, зокрема: всеукраїнських – «Сценічне мистецтво: домінуючі проблеми художньо-творчих процесів» (Київ, 2021), «Сценічне мистецтво: сучасна лексика та формотворчі процеси» (Київ, 2022); міжнародних – «Україна у світових глобалізаційних процесах: культура, економіка, суспільство» (Київ, 2024), «Current scientific goals, approaches and challenges» (Riga, Republic of

Latvia, 2024), «Глобальні виклики та інновації: шляхи розвитку сучасної науки» (Вінниця, 2024), «Інтелектуальний ресурс сьогодення: наукові задачі, розвиток та запитання» (Одеса, 2024), «Scientific forum: theory and practice of research» (Valencia, Kingdom of Spain, 2025).

Публікації. Основні положення дисертації викладено у 13-ти наукових працях, а саме: у трьох статтях, вміщених у наукових фахових виданнях України, двох статтях, опублікованих у виданнях, що належать до міжнародної наукометричної бази Scopus, у семи публікаціях апробаційного характеру, в одній статті, яка додатково висвітлює зміст дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків до розділів та загальних висновків, списку використаних джерел (216 позицій), додатків. Загальний обсяг дисертації – 193 сторінки, з них основного тексту 138 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, сформульовано наукову проблему, мету і завдання, визначено об’єкт, предмет та методи дослідження, висвітлено наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, наведено інформацію про апробацію, публікації, структуру та обсяг роботи.

У **Розділі 1 «Теоретико-методологічні засади дослідження»** розкрито історіографію проблеми, проаналізовано відповідну терміносистему.

У ***підрозділі 1.1 «Театральна біографістика як предмет наукових студій»*** розглянуто театральну біографістику як самостійний предмет досліджень, сформований на перетині театрознавства, культурології та історії.

Серед наукових праць, дотичних до театральної біографістики, варто виокремити кілька важливих напрямів. Теоретичне осмислення культурно-біографічного канону пропонує О. Бондарева, яка вводить це поняття та закликає до переосмислення образів національних героїв поза радянськими стереотипами. Дослідниця також наголошує на потребі інтерактивних форм подання біографічного матеріалу – зокрема, на прикладі таких постатей, як Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка. Подібні ідеї розвивають С. Максименко, Л. Микуланинець, О. Муратова, які трактують біографію як спосіб пізнання особистості в соціокультурному й історичному контекстах.

У сфері драматургії значну увагу привертає праця М. Сороки, яка аналізує творчість В. Винниченка, акцентуючи на його модерністських пошуках, відмові від етнографізму, прагненні до європеїзації української сцени через філософічність, психологізм і динамічну дію. Його драматургія постає як естетична відповідь на виклики ХХ століття. У дисертації Т. Жицької, присвяченій творчості С. Черкасенка, аналізується драматургія митця як вияв особистісної рефлексії: осмислення свідомості й інстинкту, кохання і зради, національної самодостатності. С. Черкасенко постає як представник модерністської естетики з художньою неоднорідністю та «стереофонічним» баченням дійсності.

Окремий блок досліджень присвячений персоналізованому вивченню мистецьких постатей. О. Шлемко зосереджується на творчості Г. Хоткевича, розглядаючи його як засновника гуцульського театру і виокремлюючи п'ять ключових принципів: народність, мандрівність, автентичність мовлення й репертуару, фольклорну основу, пробудження національного духу. У персоніфікованому дослідженні В. Бондарчук аналізує музично-театральну діяльність Д. Гнатюка, вводячи поняття творчої біографії як унікального, культурно зумовленого шляху митця, поєднує аналіз творчості з філософією особистісного становлення.

Цінні спостереження містяться у дослідженні Л. Сидоренко, яка аналізує біографічну драму в сучасній українській літературі. Уваги заслуговують і праці, присвячені театру 1920–1930-х років (Р. Лаврентій, Р. Пилипчук), сценічним практикам режисерів-хореографів кінця XX – початку XXI століття (Р. Никоненко), а також постановкам п'єс про класиків української та зарубіжної літератури в сучасному театрі (Л. Закалюжний, Н. Мірошніченко).

Попри очевидну важливість біографічної драми як інструменту ревізії історичних міфів і формування нових цінностей, театральна біографістика досі не набула системного теоретичного осмислення. Більшість досліджень мають фрагментарний характер і не ґрунтуються на цілісній методології, що актуалізує потребу в поглибленому аналізі цього феномена як важливого складника сучасного українського театрознавства.

У ***підрозділі 1.2 «Терміносистема дослідження»*** окреслено поняття, пов'язані із театральною біографістикою.

Біографія – це документальне або художнє відтворення життя особи на основі фактів, яке в різних жанрах (науковому, популярному, академічному) передбачає різний рівень інтерпретації. Біографічний метод, за О. Клековкіним та ін., дає змогу реконструювати шлях митця, проте є фрагментарним і залежним від позиції дослідника. Біографістику В. Чишко трактує як міждисциплінарну історичну дисципліну, вона відіграє важливу роль у формуванні історичної пам'яті, ідентичності та цінностей (за В. Попиком). Біографістика як наука про створення й функціонування біографій досліджує відображення особистості в текстах, візуальних і сценічних образах, а також пов'язані з цим стратегії та етичні дилеми. Попри документальний характер, біографістика може залучати художні засоби, зокрема персоніфікацію, для емоційної виразності.

Термін «персоніфікація» в мистецтві, зокрема театрі, означає зосередження на індивідуальному фокусі, що важливо для аналізу культурних явищ. Персоніфікація як художній прийом – наділення неживого людськими якостями – у театрі виявляється у створенні індивідуалізованого образу, що передає цінності епохи, ідеї, травми. У біографічному театрі персоніфікація – технологія сценічного втілення реальної чи умовної особистості, стратегія візуалізації, драматургічного конструювання біографічного суб'єкта. Отже, театральна біографістика охоплює не лише реальні постаті, а й узагальнені образи, в яких втілено певні ідеї та суспільні настанови. Театральна біографістика – це жанрова форма сценічного мистецтва, зосереджена на художньому втіленні життя реальних історичних або умовно-біографічних персонажів, який

поєднує документальність і художню інтерпретацію з метою репрезентації особистості як носія культурних, соціальних і національних смислів.

Методом пізнання процесу становлення театральної біографістики є ретроспектива, яка дає змогу простежити еволюцію відображення особистостей у театрі (О. Клековкін, Ю. Сурмін). В умовах оновлення театральної мови персоніфікований і біографічний підходи залишаються перспективними для наукових студій.

Розділ 2 «Ретроспектива розвитку театральної біографістики» присвячено висвітленню ранніх форм уособлення та алегорії в античному театрі, історії зародження та розвитку біографічних описів життя відомих постатей у період середньовіччя та Ренесансу, а також еволюції біографістики в театрі, починаючи з Нового часу і до періоду модернізму.

У ***підрозділі 2.1 «Антична персоніфікація і театральна біографістика середньовіччя і Ренесансу»*** серед п'яти етапів розвитку театральної біографістики особлива увага приділена трьом першим: античній персоніфікації, клерикально-світській біографістиці середньовіччя та ренесансним ідеалам.

Античний театр пов'язаний із міфологічним світоглядом. Культи Діоніса, обрядові ігри, гомерівський епос, драматургія Есхіла, Софокла, Евріпіда демонструють персоніфіковані героїчні образи – основу театральної біографістики. Індивідуалізація персонажів у Гомера та структура драми сприяли становленню театру як носія духовно-моральних ідей, де персоніфікація божественного і людського втілилась у видовищному мистецтві. Середньовіччя – період так званої клерикальної біографістики, втіленої у літургійних драмах, міраклях, містеріях і мораліте. Релігійний театр сприяв популяризації образів святих і біблійних персонажів. У подальшому театральна біографістика, представлена в літургійній драмі Київської Русі, західноєвропейських містеріях, шкільній драмі та вертепі, стала інструментом церковного впливу, але й підготувала підґрунтя для світського театру. У добу Ренесансу, з її людиноцентризмом і гуманізмом, італійська комедія дель арте усталила систему масок і персоніфікованих типів. Драматургія Лопе де Вега відображає соціальне розмаїття, ґрунтуючись на реаліях життя. Найглибшого персоніфікованого виміру досягає творчість В. Шекспіра, де історичні хроніки й трагедії втілюють складні особистості з глибокою психологічною структурою. У Франції біографістика виявляється в комедіях Мольєра – через яскраві соціальні типажі.

Отже, театральна біографістика формувалась під впливом світоглядних і культурних парадигм: від міфологічних персоніфікацій і сакральних сюжетів до світських концептів. Театр еволюціонує як мистецтво репрезентації індивідуальності; вистави цього періоду демонструють «біографічну симуляцію», або «персоніфіковану історичну драму»: вигадані персонажі мають біографічну структуру. Хоча вони не мають реального прототипу, їхня поява в драматургії свідчить про естетику персоніфікації, прийоми драматургії пам'яті та імітацію біографічного письма як стилю.

Підрозділ 2.2 «Театральна біографістика Нового часу та періоду модернізму» присвячено аналізу еволюції театральної біографістики в

контексті культурно-історичних змін Нового часу (XVII–XVIII ст.) та модернізму (кінець XIX – перша третина XX ст.). У фокусі – проблематика персоніфікації в драматургії, трансформація художніх образів, тематичних домінант і драматургічних форм.

У добу Нового часу театральна біографістика розвивалася під впливом ідей Просвітництва. Європейська драматургія цього періоду поступово зміщувала акценти з біблійних чи героїко-історичних постатей на образи «звичайної людини», здатної втілювати моральні чесноти. Персоніфікація як засіб художнього узагальнення характерна для творів А. Вольтера, К. Бомарше, К. Гольдоні, К. Гоцці, Р. Б. Шерідана, Дж. Свіфта.

Українська театральна біографістика XVIII – початку XIX століття формувалася в контексті просвітницьких і національно-визвольних ідей. У творчості І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка спостерігається поєднання художньої умовності з біографічною впізнаваністю героїв, що стало основою для національної драматургії нового типу. У центрі творчих пошуків опиняється особистість як репрезентант культурних і моральних цінностей. Поряд з персоніфікацією, у драматургії зберігається інтерес до історичних постатей як зразків для наслідування, що зумовлено циклічністю історико-культурного розвитку.

На зламі XIX–XX століть у межах модернізму відбувається переосмислення ролі особистості в мистецтві. Замість монументалізованих або морально-ідеалізованих образів з'являються персонажі з глибоким внутрішнім конфліктом, екзистенційним сумнівом, соціальною напругою. Трансформація біографічної теми простежується у «новій драмі» Г. Ібсена, Дж. Б. Шоу, А. Стріндберга, у режисерських концепціях А. Антуана, Е. Крега, а пізніше – у Б. Брехта. Біографічність у цих творах часто неочевидна, прихована за ідейним або соціальним дискурсом.

В українській драматургії модерністського періоду виразно зростає інтерес до внутрішнього світу особистості, національної ідентичності та філософської проблематики. Леся Українка, І. Франко, корифеї українського театру – М. Старицький, М. Кропивницький, І. Карпенко-Карий, П. Саксаганський, М. Садовський – заклали підґрунтя для осмислення героя не лише як соціального типу, а як особистості з біографічною глибиною, втіленою через національно-культурні коди.

Таким чином, театральна біографістика, починаючи з Нового часу, демонструє поступову трансформацію: від репрезентації історичних постатей до внутрішньо драматизованих персонажів модерністської драми. Попри вплив європейських естетичних тенденцій, у національних контекстах, зокрема українському, зберігається стійка традиція персоніфікованої моделі героя, що зумовлює специфіку та подальші вектори розвитку цього напряму.

У **Розділі 3 «Режисерсько-драматургічні особливості української театральної біографістики»** висвітлено художньо-змістовне наповнення української біографічної драми, розкрито ідеї національного відродження в українській театральній біографістиці, проаналізовано сучасні її постановки.

У ***підрозділі 3.1 «Тематико-образний вимір української біографічної драми»*** розглядаються специфіка драматургії, її історичні витоки, стилістичні особливості й трансформації під впливом новітніх культурних тенденцій.

Одним із перших до біографічного матеріалу звернувся М. Старицький: його п'єса «Талан» ґрунтується на фактах із життя Марії Заньковецької. Деякі персонажі мають реальних прототипів, що свідчить про поєднання вигадки й документального начала. Такі твори стали підґрунтям для формування особливого художнього наповнення, що відображає зміст біографічної драми та загальні тенденції розвитку театру. Між змістом і мовними засобами простежується тісний зв'язок: театральна лексика та фразеологізми («грати роль», «за лаштунками») надають текстам експресії та художньої глибини. Сучасна українська біографічна драма розвивається в умовах постмодернізму, метамодернізму та ідеологічного переосмислення постатей. Твори Т. Іващенко, Неди Нежданӧї, Анни Багряної, В. Герасимчука, Ірен Роздобудько, О. Миколайчука-Низовця репрезентують нову хвилю біографічної драми. Їхня спільна риса – осмислення культових фігур як особистостей зі складною долею, внутрішнім конфліктом, сумнівами й емоціями. Відповідно змінюється мова п'єс: вона стає інтимною, емоційною, часто фрагментарною й монологічною. Серед прийомів – монтажність, інтертекстуальність, міфопоетичність, стилізації, цитати з художньої спадщини героїв (наприклад, у драмах про І. Франка чи Лесю Українку). Це створює поліфонічне мовне «полотно», де переплітаються голоси автора, героя та історичного часу.

Отже, тематико-образний вимір біографічної драми є індикатором зміни естетичних орієнтирів, художнього мислення та театральної мови. Художньо-змістовне наповнення української біографічної драми відображає не лише зміну стилів, а й глибокі культурні трансформації в контексті переосмислення пам'яті й ідентичності.

У ***підрозділі 3.2. «Ідеї національного відродження в українській театральній біографістиці»*** проаналізовано ідеї національного відродження, що постійно супроводжували розвиток українського театру.

Театр мав вагомий вплив на суспільно-політичні процеси, і саме через активну громадянську позицію митці та театральні колективи нерідко ставали об'єктами репресій. У період «розстріляного відродження» були репресовані Й. Гірняк, М. Ірчан, Є. Плужник. Цей час, 1930-ті роки, позначився кульмінацією придушення українського культурного поступу (С. Жила). Постаті, які присвятили життя служінню театру, – В. Винниченко, М. Куліш, Лесь Курбас, М. Старицький, М. Садовський, М. Хвильовий, М. Яловий – залишаються актуальними, надихаючи авторів біографічної драми. Попри переслідування, ідеї національного відродження втілювалися на сцені, наприклад, у виставі «Алло, на хвилі 477!» Лесь Курбас вводить образ реальної постаті – Остапа Вишні.

Після Другої світової війни розвиток театру стримували сталінська політика; цензура; дефіцит кадрів, оскільки багато митців загинули або емігрували; перевага розважального репертуару, що тяжів до етнографічних штампів (Ю. Станішевський). Радянська біографістика подавала героїв крізь

призму «братерства» з росією, перетворюючи їх на інструмент пропаганди. Водночас формувався героїко-патріотичний репертуар (зокрема, поема І. Кочерги «Ярослав Мудрий» у постановці М. Крушельницького, 1946 р., Харківський український драматичний театр імені Т. Г. Шевченка). Українська державність у таких виставах подавалась у вигідному для радянської ідеології світлі, хоча митці намагалися зберігати національний контекст. У 1950-х з'являються п'єси про Т. Шевченка, Лесю Українку, І. Франка, Г. Сковороду: «Пророк» І. Кочерги, «Петербурзька осінь» О. Ільченка, «Молода Воля» Ю. Яновського, «Червона троянда» Л. Смілянського. У 1980–1990-х, у період перебудови й зростання самосвідомості, театр звертається до заборонених творів Лесі Українки, В. Винниченка, М. Куліша. У 1990-х українська драматургія долає радянські шаблони, шукає нову естетику, прагне самоідентифікації, в орбіту зацікавлення потрапляють і герої визвольних змагань, й українські письменники-класики.

Після Революції Гідності з'являються нові біографічні твори. У драмах Неди Нежданої «Майдан Інферно», Н. Ворожбит «Щоденники Майдану», Н. Симчич «Ми, Майдан», О. Миколайчука-Низовця «Циклоп Донбасу» постають узагальнені образи борців – носіїв культурних і духовних цінностей. Формується герой, здатний до самопожертви. Серед новітніх прикладів – моновистава «Незламний» за твором О. Терещенка «Життя після 16:30» про кіборга-десантника; мюзикл «Червона рута» М. Голенка про життя В. Івасюка, його спротив системі та творчу спадщину.

Отже, театральна біографістика в Україні завжди була тісно пов'язана з національним рухом і процесами культурного самовизначення. У радянський період вона стала інструментом комуністичної ідеології, орієнтованої на формування «правильних» історичних наративів та уніфікованої культурної пам'яті. Натомість у незалежній Україні ця форма мистецтва виконує ідеологічну функцію переосмислення історичного досвіду, вшанування національних героїв та утвердження патріотичних цінностей.

Підрозділ 3.3. «Популяризація сучасних постановок української театральної біографістики» присвячено аналізу її сучасних форм, що вирізняються жанровим розмаїттям, документальністю та активним діалогом із глядачем.

Найпоширеніший формат репрезентації особистості – вечір-портрет, пов'язаний із витоками української театральної біографістики. Це форма документальної драматургії, яка поєднує сценічну дію з фото-, відеоматеріалами, інтерв'ю, художніми текстами (О. Косінова), як, наприклад, вечори-портрети за участі Богдана Ступки.

Документальний театр – експериментальна форма, заснована на реальних подіях, документах і живій мові (наприклад, вистава «Кицька на спогад про темінь», Херсонський театр). Він дає змогу досліджувати граничні стани людини, реагувати на соціальні події, трансформувати театральну мову (О. Апчел). Сучасні твори, що мають документальне підґрунтя, представлені в антології «Майдан. До і після». Їх автори – як знані драматурги, так і

початківці: Я. Верещак, О. Вітер, Н. Марчук, Неда Неждана, Н. Симчич, Д. Терновий та ін.

Перформанс у сучасному театрі набуває популярності як альтернатива соцреалізму, відкриваючи театр до європейських арт-практик (О. Лачко). Показовий приклад – вистава «Шевченко» (польський театр «Kryk»), що поєднує образ Тараса Шевченка з футболістом Андрієм Шевченком. Символіка предметів і фінальний жест із вибаченням руйнують бар'єр між акторами й глядачем.

Театральні квартирники як новітній театральний формат – це напівімпровізаційні події, присвячені визначним постатям (В. Мозговий). Домашня атмосфера, чай, близькість актора до публіки – все це створює ефект особистої участі. У таких заходах, наприклад у Миколаївському академічному художньому театрі, брали участь С. Дзюба, А. Кірсанов, Г. Яблонська.

Окремої уваги заслуговують класичні вистави: драма-реквієм «Диригент янголів» про М. Леонтовича, драма-настрій «Остап Вишня: Моя авто-біографія», мюзикл «Червона рута» (Львівський театр ім. М. Заньковецької), вистава «Барвінський. Право на особисте» (реж. Н. Половинка), яка поєднує монолог, концерт і солоспів (12 вокальних композицій) для розкриття постаті композитора Василя Барвінського.

Отже, сучасна театральна біографістика тяжіє до перформативності, документальності, моновистав. Вона шукає нові форми комунікації, переосмислює національні постаті та створює нові сценічні моделі. Класичні формати залишаються актуальними, але потребують нових режисерських рішень. Театральна біографістика стала складником культурного самоусвідомлення українців у добу змін.

ВИСНОВКИ

1. Театральна біографістика як сфера художньої творчості охоплює значний масив мистецьких творів, у яких через образи історичних осіб або їхніх художніх аналогів втілюються ідеї, культурні смисли та суспільно значущі явища. У класичній формі вона орієнтована на сценічне втілення життя реальної особистості, ґрунтуючись на достовірних біографічних фактах. Однак у сучасній театральній практиці біографічна стратегія розширюється й трансформується: з'являються персонажі, які не мають реальних прототипів, але конструюються за логікою «умовної біографії», наслідуючи структуру й естетику біографічної драми.

Це явище наближене до персоніфікації, яка, на відміну від власне біографістики, не передбачає збереження історичної достовірності, проте створює художній образ із рисами реальної особистості. У цьому контексті театральна біографістика й персоніфікація виявляють спільну спрямованість на репрезентацію індивідуальності як носія культурних смислів, моральних цінностей, національної ідентичності. Обидві моделі зображення постаті сприяють філософському осмисленню досвіду особистості в історичному просторі та відіграють важливу роль у формуванні суспільної свідомості.

У сучасному українському театрі театральна біографістика постає не лише жанровим різновидом, а й художньо-смисловим полем, у якому взаємодіють документальність і вигадка, реальне й умовне, індивідуальне й типове. Її розвиток зумовлює потребу в теоретичному осмисленні методів сценічного втілення особистості, з урахуванням як біографічної точності, так і персоніфікаційної свободи, що відкриває нові можливості для театральної репрезентації людського досвіду.

2. Елементи театральної біографістики формувались за часів античності, на її розвиток значний вплив мали соціально-політичні, релігійні, моральні чинники, зокрема на драматургічне вирішення творів біографічного характеру і на зображення персон як носіїв певного морального, духовного начала. Захоплення персоніфікацією героїчних образів сприяло розквіту античної драматургії, театру. Персоніфікація героїв в античній драматургії поклала початок театральній біографістиці. Міфи й легенди стали першоосновою античної персоніфікації.

У середньовічному суспільстві особливості клерикально-світського періоду в розвитку театральної біографістики зумовлювали релігійні засади, а популяризація релігійної біографістики сприяла зміцненню влади і культу церкви в державі. Проте з подальшим поступом суспільства, з розвитком науки відбувалося формування нових біографій, на першому плані поставала людина мисляча, творча. Це суттєво змінило зміст і характер театральної біографістики. На українських землях біографічні й персоніфіковані сюжети набули широкого втілення у шкільному театрі, із шкільною драмою пов’язане зародження інтермедії, інтерлюдії, які надалі стануть основою світського театру.

У період ренесансних ідеалів театральна біографістика втрачає чітко виражену персоніфікацію у сценічних образах; театр епохи Відродження зосереджується переважно на цілісному відтворенні людської природи – духовних, інтелектуальних і емоційних вимірів особистості. У Новий час просвітницькі ідеї вплинули на розвиток театральної біографістики, змінивши акценти в характеристиці головних героїв, художніх образів загалом. Принципових змін зазнали проблематика і типи художніх образів у виставах, у центрі уваги постає персоніфікація, а не біографістика. Розвиток театральної біографістики в українському професійному театрі відбувався значною мірою під впливом драматургії. У модерністському мистецтві формується своєрідне художнє явище – нова драма. Це драматургія ідей, а не інтриги, драматургія характерів, а не ситуацій, драматургія проблемна, а не побутова. Український національний театр завдяки діяльності корифеїв суттєво вплинув на пожвавлення національного руху на початку ХХ століття. Модерністські тенденції на українській сцені виявилися у новій манері акторської гри, у сценографічних експериментах, у розвитку новітньої української драматургії й поширенні авторської концептуальної режисури.

3. Аналіз тематико-образного наповнення української біографічної драми, що сформувалася на основі відповідного художнього стилю в літературі, розкриття жанрової специфіки твору та авторського задуму засвідчують своєрідні тенденції в розвитку сучасної української театральної біографістики:

сценічні постановки біографічної драми здійснюють переважно у форматі героїко-драматичних, що спонукає режисерів не лише звертатись до творів про знакових постатей, а й формувати позитивне ставлення до ідеї самопожертви заради майбутнього. Тематико-образне наповнення української біографічної драми формують письменники, драматурги, які відтворюють біографії діячів національної культури, за часів радянської влади замовчуваних, а то й зовсім заборонених для публічного обговорення. Театральні постановки біографічного змісту насичені новою поетикою, новою стилістикою, що передбачає не тільки застосування сучасних виражальних і постановочних засобів і технологій, а й вироблення і втілення оригінальних режисерських концепцій, інтерпретацій, залучення зарубіжного досвіду.

У біографічній драмі автори вдаються до різних тлумачень життєдіяльності відомих постатей. Своє завдання вони вбачають у тому, щоб переосмислити канонізований образ, а не зруйнувати чи заперечити його. З цією метою за наявності конкретних біографічних даних, часом навіть задокументованих, головний герой як особа неординарна, а то й унікальна, осмислюється на тлі історіософських соціальних проблем.

4. На кожному історичному етапі в українському суспільстві відбувались події, які актуалізували героїчну тематику в мистецтві, а значна кількість постановок про видатних діячів України свідчить про зацікавлення митців перспективою демократичного розвитку українського суспільства. Актуалізація ідей національного відродження в українському театрі безпосередньо зумовлена історичними подіями, що вирішально впливають на життя українського народу. У розвитку української театральної біографістики далеко не завжди складались сприятливі умови для поширення і утвердження образу національного героя. Так, у радянській Україні внаслідок ідеологічного тиску театральна біографістика була специфічною технологією впливу на свідомість людей, засобом знецінення національно-патріотичного руху українців. У репертуарі театрів переважали твори, в яких насаджувалась думка про меншовартість української культури. І лише із здобуттям незалежності України театральне мистецтво має можливість активно втілювати ідеї визвольної боротьби засобами театральної біографістики, сприяти вихованню національно свідомих громадян.

5. У сучасній українській театральній біографістиці відбувається збагачення й урізноманітнення засобів і форм сценічних постановок. Найбільш поширеними серед них є вечір-портрет, перформанси, моновистави, театральні квартирники, документальний театр як театрально-експериментальні форми, засновані на документах, опрацьованих засобами художнього монтажу, в яких чітко виражена громадянська позиція постановників. Постановки, присвячені ключовим подіям національного відродження – Революції на граніті, Помаранчевій революції, Революції Гідності, боротьбі з російською агресією – стали поширеними як у репертуарах державних, так і комерційних та аматорських театрів.

Незважаючи на розмаїття нових сценічних форм, складність полягає в тому, що основою для багатьох із них часто слугує не художньо опрацьована

драматургія, а документальні матеріали. Надмірне захоплення конкретикою фактів, архівними матеріалами збіднює можливості їх художнього втілення на сцені. Режисерам доводиться здійснювати експлікації, знаходити спеціальні засоби і прийоми втілення у сценічній дії.

У дисертаційній роботі не розкрито всіх аспектів розвитку театральної біографістики, проаналізовано художні явища, найбільш показові для певного періоду її розвитку. Перспективи її подальшого наукового дослідження пов'язані з розглядом нових постановочних технологій, які нададуть можливість адекватно втілити новітні зразки біографічної драми, з обґрунтуванням теоретичних засад її дослідження і методики впровадження у навчальний процес з підготовки майбутніх драматургів, режисерів, акторів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Цисельська О. В. Теоретико-методологічні основи дослідження проблеми становлення та розвитку театральної біографістики. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2024. № 2. С. 399–404. https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2024.308444

2. Цисельська О. В. Театральна біографістика періоду ренесансних ідеалів. *Мистецтвознавчі та культурологічні студії*. 2024. № 3. С. 118–124. https://doi.org/10.32782/facs-2024-3-16

3. Цисельська О. В. Театральна біографістика епохи модерну. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені І. Франка*. 2024. Вип. 76. Т. 2. С. 101–105. https://doi.org/10.24919/2308-4863/76-2-17

Статті у виданнях, що індексуються в міжнародній наукометричній базі Scopus

4. Soroka I., Gusakova N., Plutalov S., **Tsyselska O.,** Kuprii T. Speech Techniques as an Important Tool of Verbal Action in the Art of the Actor. *Studies in Media and Communication.* 2022. Vol. 10. No. 3. P. 185–192. https://doi.org/10.11114/smc.v10i3.5850

Здобувачка опрацювала наукову літератури з теми дослідження, визначила особливості сценічної мови.

5. Koshelieva O., **Tsyselska O.,** Kravchuk O., Buriak B., Miatenko N. Digital transformation in culture and art: Exploring the challenges, opportunities and implications in cultural studies. *Research Journal in Advanced Humanities.* 2023. Vol. 4 (3). https://doi.org/10.58256/rjah.v4i3.1236

Здобувачка здійснила аналіз цифрової трансформації в мистецтві на базі мистецтвознавчих досліджень, визначила можливості і наслідки цифровізації у сфері мистецтва у сучасних умовах.

Опубліковані праці апробаційного характеру

6. Цисельська О. В. Зміст постановок сучасної театральної біографістики: український контекст. *Сценічне мистецтво: домінуючі проблеми художньо-творчих процесів :* матеріали Всеукр. наук. конф. наук.-пед. працівників, докторантів, аспірантів та магістрантів, м. Київ, 22 квіт. 2021 р. Київ : КНУКіМ, 2021. С. 199–202.

7. Цисельська О. В. Лексика комедійної театральної біографістики. *Сценічне мистецтво: сучасна лексика та формотворчі процеси :* тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 21 квіт. 2022 р. Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2022. С. 84–88.

8. Гринишина М. О., **Цисельська О. В.** Нові підходи до глядачевої співучасті в сучасному сценічному мистецтві. *Україна у світових глобалізаційних процесах: культура, економіка, суспільство :* тези доп. VI Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 27–28 берез. 2024 р. / М-во освіти і науки України; Київ. ун-т культури, Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. Київ : Вид. центр КНУКіМ, Ч. 1. С. 127–129.

Здобувачка здійснила аналіз глядацької аудиторії сучасних вистав, опрацьовано список використаних джерел, зроблено висновки.

9. Цисельська О. В. Театральна біографістика: проблеми жанру та стилістики. *Current scientific goals, approaches and challenges*: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the II International Scientific and Theoretical Conference, Aug. 9, 2024. Riga, Republic of Latvia : International Center of Scientific Research, 2024. P. 89–91.

10. Цисельська О. В. Національно-відроджувальні ідеї у контексті української театральної біографістики. *Глобальні виклики та інновації: шляхи розвитку сучасної науки*: зб. наук. праць з матеріалами ІІ Міжнар. наук. конф., м. Тернопіль, 16 серп. 2024 р. / Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця : ТОВ «УКРЛОГОС Груп», 2024. С. 95–97.

11. Цисельська О. В. Михайло Старицький та персоналії української театральної біографістики. *Інтелектуальний ресурс сьогодення: наукові задачі, розвиток та запитання* : зб. наук. праць з матеріалами ІІІ Міжнар. наук. конф., м. Одеса, 20 верес. 2024 р. / Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця : ТОВ «УКРЛОГОС Груп», 2024. С. 318–321.

12. Цисельська О. В. Лексика української біографічної драми. *Scientific forum: theory and practice of research*: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the VII International Scientific and Theoretical Conference, Jan. 31, 2025. Valencia, Kingdom of Spain: International Center of Scientific Research, 2025. P. 339–342.

Праця, що додатково висвітлює зміст дисертації

13. Іващенко І., Стрельчук В., **Цисельська О.** Авангардизм сучасного європейського театру: режисура Іва ван Хове. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія : Сценічне мистецтво*. 2024. Т. 7. № 1. С. 61–70. https://doi.org/10.31866/2616-759X.7.1.2024.301965

Здобувачка здійснила аналіз попередніх праць з досліджуваної теми, зокрема опрацювала літературу про режисуру Іва ван Хове, визначила новизну дослідження, підбила висновки.

АНОТАЦІЯ

Цисельська О. В. **Еволюція театральної біографістики: історико-теоретичний дискурс.** – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 26.00.01 «Теорія та історія культури». – Міністерство освіти і науки України, Київський національний університет культури і мистецтв, Київ, 2025.

У дисертації здійснено ретроспективний аналіз розвитку театральної біографістики як феномена сценічного мистецтва. На основі періодизації культурно-історичного процесу виокремлено п’ять етапів її становлення – від античної персоніфікації до модерністської біографістики. Уточнено термінологічний апарат, охарактеризовано особливості української біографічної драми, її тематико-образне наповнення, художні засоби та сучасні сценічні форми (монодрама, документальний театр, квартирник тощо). Дослідження обґрунтовує методологічні засади театральної біографістики як наукової категорії та мистецької практики, розкриває її зв’язок з ідеями національного відродження, персоніфікації героїв і трансформацією канонічних образів у контексті новітніх естетичних стратегій.

Ключові слова: театр, театральне мистецтво, театральна біографістика, біографія, біографічна драма, персонаж, персоніфікація, ретроспектива.

ABSTRACT

Tsyselska O. V. **The Evolution of Theater Biography: Historical and Theoretical Discourse**. – Qualification scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of candidate of arts studies in the specialty 26.00.01 “Theory and history of culture”. – Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, 2025.

The dissertation provides a retrospective analysis of the development of theatrical biographistics as a phenomenon of stage art. Based on the periodization of the cultural and historical process, five stages of its formation are distinguished – from ancient personification to modern biographistics. The terminological apparatus is specified; the features of Ukrainian biographical drama, its artistic means, and modern stage forms are characterized. The study substantiates the methodological principles of theatrical biographistics as a scientific category and artistic practice, revealing its connection with the ideas of national revival, personification of heroes, and the transformation of canonical images in the context of contemporary aesthetic strategies.

In Section 1 “Theoretical and Methodological Principles of the Study” the historiography of the topic is reviewed, and the main terms and concepts are specified and clarified. It is emphasized that the study of the development of theatrical biographistics on the basis of biographical drama raises the issue of the choice of

personalities, as the history of Ukrainian culture includes a significant number of outstanding artists, educators, and public figures whose legacies require rethinking, consideration, and popularization through art. However, the vast majority of works on the development of theatrical biographistics and biographical drama focus on the works of individual authors or particular plays and are mostly journalistic in nature. It is noted that the term "theatrical biographistics" has not yet acquired a specific and final definition. Based on the analysis of scholarly works, a definition of the concept of "theatrical biographistics" is formulated.

In Section 2 "Retrospective of the Development of Theatrical Biographistics" in accordance with the periodization of cultural and historical development, five periods of theatrical biographistics are identified. The path of development of theatrical biographistics in Ukrainian art appears to be quite distinctive. The best examples of Ukrainian drama of the late 18th – early 19th centuries show that the most popular productions were based on secular, personified material, and the protagonists of these performances were perceived as ordinary citizens. Starting from the late 19th – early 20th centuries, the Ukrainian national theater began to attract attention due to the art of stage personification. The aesthetics of the Theater of Luminaries and its influence on theatrical biographistics are characterized, with modernist dramaturgy by I. Franko, Lesia Ukrainka, V. Vynnychenko, and others as its foundation. This defined new principles for the further development of Ukrainian theater along European lines.

In Section 3 "Directorial and Dramaturgical Features of Ukrainian Theatrical Biographistics" the thematic and figurative content of Ukrainian biographical drama is analyzed, demonstrating the broad potential for interpreting the artistic embodiment of prominent figures. The thematic and figurative content tends to revise the canon rather than destroy it. The life and creative path of the artist are interpreted in light of current philosophical, social, and cultural issues, while simultaneously viewed through the lens of traditional myths and archetypes. Authors of biographical dramas not only reconsider established models of portraying artistic portraits of notable individuals, but also update traditional concepts and frameworks, and foreground the reflection of national revival ideas. The biographical dramas of Neda Nezhdana, Anna Bahriana and Iren Rozdobudko are analyzed, with particular attention to their consistency with literary artistic style, genre-specific features of each work, and the authorial intention, which often remains largely unchanged in stage productions.

The Conclusions summarize the results of the retrospective analysis of the development of theatrical biographistics, substantiate its general scientific foundations, and highlight the specifics of their application in the study of artistic phenomena. The concept of retrospection is specified in relation to the analysis of stage art examples. Ukrainian biographical drama is characterized, and its direct impact on theatrical biographistics is analyzed. Artistic phenomena most indicative of particular periods in its development are examined.

Keywords: theater, theatrical art, theatrical biographistics, biography, biographical drama, stage character, personification, retrospection.

Підп. до друку 03.06.2025. Формат 60х90 $^{1}/_{16}$. Папір друк. апарат.
Друк цифровий. Облік.-вид. арк. 0,86. Тираж 100 прим. Зам. 603.

Видавець і виготовлювач
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв
01015, м. Київ, вул. Лаврська, 9.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи ДК № 3953 від 12.01.2011.